

Vintpüssid 1905. aasta revolutsionääridele

Mart Kuldkepp

1905. aasta revolutsioon ebaõnnestus erinevatel põhjustel, millest üks kesksemaid oli revolutsionääride kehv ettevalmistus. Eestiski jäi repressiivse tsaarivalitsuse ja baltisaksa pärusvõimu vastu üles tõusnud meestel ja naistel vajaka erinevatest eeldustest, mis võinuks nende tegutsemist tulemuslikumaks muuta. Esile on tõstetud sotsialistlike parteiorganisatsioonide nõrkust ja algelisust, seda mh võrreldes Lätiga,¹ ning revolutsioonilise töölisklassi üldse vähest arvukust, mis muutis iga vähegi aktiivsema isiku politseile märgatavaks ja organiseerimistöö keeruliseks.² Rahvale olid halvasti tuntud ka tolleaegsete vasakpoolsete juhtfiguurid, mis ei lubanud neil eesti rahvusluse peavoolu, eriti revolutsiooni kriitiliselt suhtunud Jaan Tõnissoni ja Postimehe ringkonna varjust piisavalt esile tõusta.³

Ent võib-olla enam, kui miski muu, takistas Eestis vastuhaku laienemist ja põlistumist siiski sõjariistade puudus, mistõttu osa revolutsioonilise võitluse meetodeid jäi paratamatult kättesaamatuks. Nii pole 1905. aasta Eesti linnadest teada ühtegi inimohvritega lõppenud vägivalintsidenti, mille taga olnuks ülestõusnud, mitte aga Vene riigivõim.⁴ Relvade puudumine tähendas sedagi, et pärast Vene-Jaapani sõja lõppu, kui tsaaririigil oli võimalik sõjaväge taas senisest ulatuslikumalt siseriiklikeks politseifunktsioonideks (st karistussalkadena) rakendada, õnnestus ülestõus ilma suurema vaevata maha suruda ning selle juhtfiguurid vangistada või hukata – kui neil just ei õnnestunud põranda alla minna või välismaale põgeneda.

Revolutsionäärid ise teadsid muidugi väga hästi, millest neil puudus on ning jõudumööda püüti olukorda parandada. Plaanid ja lootused sõjariistade hankimiseks, et töölissalku ja maamiilitsat relvastada, olid ülestõusuliikumise juhtidel ja aktiivsematel tegelastel kahtlemata olemas; samuti ei puudunud kavatsused relvastatud väljaastumisteks.⁵ Seega pakub see teema võimalust kontrafaktuaalsuse piiril balansseerivaks ajaloouurimiseks: kust ja kuidas kavatseti relvi saada (kuigi eriti palju ei saadud) ja mida nendega taheti teha (kuigi enamjaolt jäi tegemata)?

Kuidas relvi saada?

Küsimusele, kuidas relvi saada, oli mitu võimalikku vastust. Esiteks oli neid võimalik ise teha. On teada, et Dvigateli vabriku töölised tegelesid 1905. aasta sügisel võitlussalkade tarbeks külmrelvade valmistamisega, mille kohta Mihkel Jürisson (Martna) hiljem märkis, et seda, milliste tapamasinatega

---

¹ L. Kann, Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal. Tartu Ülikooli doktoritöö. Tartu, 2023, lk 188.

² K. Ast Rumor, Aegade sadestus I-III. Olusid, iseloomustusi, hinnanguid. Tallinn, 2010, lk 339.

³ J. D. White, The 1905 Revolution in Russia's Baltic Provinces. Rmt-s: The Russian Revolution of 1905: Centenary Perspectives. Toim. A. J. Heywood, J. D. Smele. Abingdon, 2005, lk 66.

⁴ L. Kann, Inimohvritega revolutsioonisündmused, lk 187.

⁵ Sealsamas, lk 28.

nende „odade ja orade“ näol tegemist oli, võib igaüks endale ise ette kujutada.⁶ Tegelikult kiideti seesugune teguviis vähemalt esiotsa heaks ka sotsiaaldemokraatliku aktiivi poolt: 1905. aasta alguse Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööpartei (VSDTP) Tartu grupi lendlehest võib lugeda, et „talupoegade ajaloolikud sõjariistad on vikatid, hangud, kirved ja muud terariistad ning tule tunglad. Neid tarvitatagu.“ Veel sama aasta suvel peeti vajalikuks rahvast manitseda: „valmistame sõjariistu, muretseme püssirohtu, revolvrise, teeme piigid teravaks, paneme kirved varte, et esimese märgu peale, nagu vana Eesti maleva, ühiselt ülesse tormata!“⁷

Võimalik oli ka omal käel pomme konstrueerida, millega tegelesidki mitmed revolutsioonärid, sh VSDTP Tallinna komitee tehnilise grupi liikmed Johannes Pikkov („Mapp“), Aleksander Dooner (Tooner), Otto Sternbeck („Jüri“) ja „lätlase omadustega“ hilisem enamlane Eduard Ott („Professor“, „Mehaanik“) ilmselt Aleksander Kesküla („Kivi“) üldjuhtimisel.⁸ Pomme valmistasid ka Riia kaubanduskooli õpilane ja hilisem suurärimees Joakim Puhk („Jaša“)⁹ ning Tallinna töölised Karl Sinka ja Heinrich Kiviloo. Viimastel olnud tavaks käia Paljassaarel ja Koplis „pommide võimet proovimas“.¹⁰

Kohati lõppes pommitegu meistri enda jaoks vigastustega. Karl Ast-Rumor mäletab, et juba 1904. aasta varakevadel olevat Eduard Ott saanud „hirmsaid põletushaavu“, kui nitroglütseriinis puuvilla leotades kogu ta keemia tulepilveks plahvatas.¹¹ Ilmselt Ast siiski eksib ning tegemist oli 1905. aasta kevadega: Alma Ast-Ani andmetel toodi just selle aasta 1. maiks Tartusse sotnja kasakaid, millele pörandaalused ringkonnad otsustasid reageerida kasakasalga keskele pommide heitmisega. Pommid pidi valmistama Ott kui selle valdkonna huviline, valmistamise käigus aga lõhkeaine plahvatas, pommimeister sai näost põletada ning pidi kolm nädalat haiglas veetma.¹²

Teistel juhtudel jäid kurvad tagajärjed olemata ilmselt ainult üle noatera. 1906. aasta alguses tegid sandarmid tagantjärele kindlaks, et Tartu Ülikooli peahoone väljakäigust oli leitud lausa mitu pommi, millest osa olid leidjatest mustavedajad jõudnud müüa „plekisepp Blum[berg]ile, kes ühe neist oli koguni kirvega pooleks lõõnud, kusjuures aga õnnetus õnnelikul kombel on jäänud tulemata.“¹³ Teisisõnu poleks inimohvritega pommiplahvatustes olnud 1905. aasta Eestis midagi üllatavat.

Et pommiasjanduses paremaid tulemusi saavutada, saadeti „partei lahingu-grupi pürotehnik“¹⁴ Karl Sinka 1906. aasta algul Peterburisse mõnekuulisele koolitusele, mida korraldas sealne VSDTP pörandaalune organisatsioon. Sinka läbis väljaõppe edukalt, kuid August Rei („Kusti“) kinnitas hiljem oma mälestustes, et tema oskused jäid Tallinna komitee siiski rakendamata.¹⁵ Üks teine omaaegne seltsimees väitis, et

---

⁶ **M. Jürisson [Martna]**, 1905–1906. Punased aastad Eestis. Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused. St Peterburg, 1907, lk 167

⁷ **T. Karjahärm**, Sotsialistid ja terroristid 1905. aasta revolutsioonis. Tuna, 2015, nr 2, lk 46.

⁸ **T. Karjahärm**, Sotsialistid ja terroristid 1905. aasta revolutsioonis II. Tuna, 2015, nr 3, lk 41.

⁹ **K. Ast Rumor**, Aegade sadestus, lk 359; Karjahärm II, 42.

¹⁰ **K. Kiiman**, 1905.-06. a. võitlus ja vangipõli. Rmt-s: 1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. Tallinn, 1931, lk 100.

¹¹ **K. Ast Rumor**, Aegade sadestus, lk 283–284.

¹² **A. Ast-Ani**, Mõningaid andmeid Gottlieb Asti ja 1905. a. sündmuste kohta. Eesti Rahvusarhiiv, ERA.5011.1.20, l. 20.

¹³ Kui Tartu ülikoolis mässu sepitseti. Kaja, 04.11.1931, lk 5.

¹⁴ **J. Puhk**, Mälestised 1905. a. revolutsioonist Riias, Tartus ja Tallinnas. Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA, f. 172, m. 3:2, l. 6.

¹⁵ **A. Rei**, Mälestusi tormiselt teelt. Tallinn, 2010, lk 121–122.

Sinka oli provokaator, kes püüdis kaaslasi „püssidega sisse kukutada“.¹⁶ Sellegipoolest pole võimatu, et pomme Eestis teatud määral diversiooniaktideks kasutati. Nii olevat Paadenurme sepp Jakob Pleimann lasknud õhku Raasiku silla, mille tõttu rongi esiots jõkke sõitis.¹⁷ See oli 20. sajandi alguse Eestis üks suuremaid raudteeõnnetusi.¹⁸ Samas pole selge, kas tegemist oli lõhkeaine kasutamisega: teistes allikates mainitakse lihtsalt silla lõhkumist tööliste poolt.¹⁹

Teiseks oli teatud määral relvi võimalik hankida relvakaupluste, politseijaoskondade, sõjaväeosade ja mõisate röövimise teel. VSDTP Tartu grupp õpetaski sügiseses lendlehes töölisi: „Tungige sõjariistade ladudesse ja poodidesse, muretsege omale vägivallaga sõjariistu, kui teile neid heaga ei anta. Ühinege kõik! Uulitsakivid, teibad, revolvrud ja püssid – need toovad vabadust!“²⁰

Üleskutsesele ei jäetud reageerimata. 1905. aasta 9. novembril,²¹ kui Tallinnas algas üleüldine streik, jäeti tänavavalgustust toitev gaasivabrik seisma ning õhtul pimedas linnas toimus rüüstamine, mille käigus võeti poodide (sh kroonu viinapoodide) lõhkumise kõrval ära Meyeri ja Suntja sõjariistade magasinides leiduvad revolvrud ja padrunid,²² lootes neid vajadusel kasutada võitluses valitsusvõimude esindajate vastu.²³ 8-10. novembril toimus ka esimene suurem tööliste „maaleminek“: kaks Tallinnast lähtunud salka (umbes 100 meest) röövisid kümnest Harju- ja Läänemaa mõisast ja pastoraadist relvi, raha ja lauahõbedat ning rüüstasid kaks kroonu viinapoodi ja postkontori.²⁴ Ilmselt õnnestus mõned relvad riisuda ka otse nendelt isikutelt, kellel neid oli (politseinikud, sõjaväelased, mõisnikud), kuid mitte kusagil Eestis ei läinud õnneks hankida suuremas koguses relvi sõjaväe ladudest, kuigi relvavagunite hõivamist Rakveres ja Tapal üritati.²⁵

Ilma relvadeta vastasele võis mingi mõju olla muidugi ka vähestel relvadel: nii on teada, et toleaeagsel käredal enamlasel Aleksander Keskülal oli tavaks ekspropriatsioonide jmt käigus psühholoogilise efekti saavutamiseks teisi revolvruga ähvardada.²⁶ Sellega asi siiski piirdus – pole teada, et Kesküla oleks revolvrust kunagi mõne paugu teinud. Politsei ja sõjaväe vastu jäid kõik ülalkirjeldatud relvahankeviisid aga ilmselt umbes sama väheefektiivseks, kui VSDTP enamliku tiiva juhtfiguuri Lenini oktoobrikused, relvadeta tööliste suunatud üleskutsed politseinikele ülemise korruse akendest happeid pähe ja keevat vett kaela valada.²⁷

Kolmas ja eelnevatest mõnevõrra tõsiseltvõetavam viis relvade hankimiseks olid vedada neid sisse väljapoolt Eestit. Peamiselt toodi relvi Peterburist ja Riias sealsete eestlastest seltsimeeste kaasabil, kes olid partei keskorganitele ja relvaladudele lähemal. Nii on teada, et Riias Tartusse toimetas relvi Joakim Puhk, kes lisaks sai 1906. aastal sai parteilt ülesande korraldada Karl Sinka abiga poliitvangide (sh. August

---

¹⁶ Mälestused 1905. aasta revolutsioonist (stenogramm). Eesti Rahvusarhiiv, ERAF.247.51.586, l. 8.

¹⁷ **J. Grünling**, Mälestused 1905. aasta tööliikumisest Tallinnas. Eesti Rahvusarhiiv, ERAF.27.1.151, l. 14.

¹⁸ Reisirong kihutas jõkke... Uudisleht 29.09.1935, lk 3.

¹⁹ Treipingi taga punaseil aastail. Vaba Maa 25.04.1935, lk 7.

²⁰ **T. Karjahärm**, Sotsialistid ja terroristid, lk 45.

²¹ Kuupäevad on artikli põhitekstis antud uue kalendri järgi.

²² 1905. aasta sündmused Eestis. Lühike ülevaade. Rmt-s: 1905. aasta Eestis. Kirjeldused, mälestused, dokumendid. Toim H. Pöögemann. Leningrad, 1926, lk 176.

²³ **A. Rei**, Mälestusi tormiselt teelt, lk 64.

²⁴ **T. Karjahärm**, Sotsialistid ja terroristid II, lk 39.

²⁵ Sealsamas, lk 40-41.

²⁶ **J. Jans**, Mälestusi ja vaatlusi. Tartu, 2008, lk 170–171.

²⁷ **T. Karjahärm**, Sotsialistid ja terroristid, lk 38.

Rei) põgenemine Tallinna Vene tänava arestimajast. Selleks saadi Peterburist revolvreid, dünamiiti ja valmis dünamiidipomme, mis anti Otto Sternbecki hoole alla, kuid plaan jäi puuduliku ettevalmistuse tõttu teostamata.²⁸ Seda, et Kaukaasia, Läti ja Eesti seltsimehed olid Peterburis relvi saamas käinud, kinnitas hiljem ka VSDTP enamliku tiiva salakaubaveospetsialist Nikolai Burenin.²⁹

On teada, et eestlastest tegutsesid keisririigi pealinnas relvaveo alal viiulikunstnik Eduard Sõrmus ja tema külmaverelisuse poolest tuntud kaaslanna Ida Pöder („Kroonlinna lida“), kellel oli ülesanne varustada relvadega Kroonlinna parteiliikmeid. Sama valdkonnaga oli seotud ka maalikunstnik ja endine Sõrmuse viiuliõpilane Konrad Mägi, kusjuures relvi ja lõhkeainet peideti Mägi patrooni, kohaliku eestlasest väikeettevõtja Peeter Rootslase korteris ja tema ettevõtte kontoris. See grupp tellis Berliinist eneseharimiseks isegi lõhkeainete kasutamise käsiraamatu, mis saadeti kohale leht-lehe kaupa.³⁰ Ühe korra vedas Kroonlinna lida asemel väikeses luksussumadani 25 brauningut ära hilisem Eesti diplomaat Ferdinand Kull.³¹

Siiski leidis ka teine, palju riskantsem ja ebatõenäolisem, kuid samas paljulubavam illegaalse relvatranspordi suund: nimelt üle Läänemere ja Soome lahe. Seda mööda võinuks Eestisse jõuda Lääne-Euroopast pärinevad relvad. Pole kahtlust, et selle võimaluse peale ülestõusnute ringkondades loodeti ja seda mitte päris ilmaasjata: asjaolude soodsal kokkulangemisel oleks niimoodi võinud Tallinna tööliste kätte sattuda päris korralik relvaarsenal. Kuid nagu paljusid teisi 1905. aasta ettevõtmisi, tabas sedagi üritust ebaedu. Miks ja kuidas?

Laevahukk Läänemerele

1905. aasta revolutsiooni vahetu rahvusvaheline taust oli 1904. aasta veebruaris alanud ning 1905. aasta septembris tsaaririigi lüüasaamisega lõppenud Vene-Jaapani sõda. Kiiresti ebapopulaarseks muutunud sõjal oli nii või teisiti oluline roll siseriikliku rahulolematuse õhutamises, kuid Jaapanil oli ka otsene huvi igasugustele Vene riiki nõrgestavatele tendentsidele kaasa aidata. Seetõttu asus sealne sõjaväeluure otsima koostöövõimalusi kõigi teovõimeliste riigivastaste liikumistega – seda eriti impeeriumi ääremaades, kus nende toetamine oli logistiliselt hõlpsam.

1905. aasta jaanuaris või veebruaris alustas Soome kodanliku revolutsioonilise liikumise, nn aktiivse vastupanupartei (*Finska Aktiva Motståndspartiet*, *Suomen aktiivinen vastustuspuolue*) juht, ajakirjanik ja seikleja Konni Zilliacus läbirääkimisi Stockholmis resideeruva kolonel Motojiro Akashiga, kellele oli Jaapani kindralstaabi poolt tehtud ülesandeks toetada revolutsioonilisi liikumisi Venemaal. Zilliacus, kellega olid mestis ka Soome liberaalsed konstitutsionalistid, soovis raha nii soomlastele kui teistele revolutsionääridele relvade muretsemiseks ning lubas vastutasuks juunikuuks suuremat ülestõusu. Aprillikuus kiideti rahataotlus heaks, mille järel Zilliacus pakkus suuremat osa tulevases relvaabist Venemaa Sotsialistide-Revolutsionäärade Partei (esseeride) keskkomiteele, väites, et see on Ameerikas

²⁸ J. Puhk, Mälestised 1905. a. revolutsioonist, l. 4–6.

²⁹ D. Rudnev, Джон Графтон. Rmt-s: Сбереженное людьми и временем: документальные очерки. Tallinn, 1966, lk 57.

³⁰ E. Epner, Konrad Mägi. Tallinn, 2017, lk 124–125.

³¹ F. Kull, Mässumehi ja boheemlasi. Esimesi Eesti diplomaate. Tallinn, 2010, lk 14–15.

kogutud toetus kõigi Vene revolutsiooniliste jõudude relvastamiseks. Esseerid võtsid pakkumise vastu ning smugeldamisoperatsioon võis alata.³²

Relvade transpordiks õnnestus osta kaks madala süvisega aurujahti (Cecil ja Cysne), mis olid mõeldud peamiselt relvade vedamiseks põhialuse ja kalda vahel, ning ühelt Londoni veinikaupmehelt 1883. aastal ehitatud 315-tonnine aurik John Grafton,³³ mis pidi kandma põhiosa arsenalist. Vintpüsside ostmiseks peeti jälgede segamiseks esialgu läbirääkimisi ühe Hamburgi relvakaupmehega, kellele Zilliacus andis mõista, et relvad on mõeldud Norrale, mis just sellel ajal Rootsist eraldumist ja iseseisvust taotles. Tegelikult osteti Hamburgi relvakaupmehelt ainult Mauseri ja Browningu püstoleid, vintpüssid aga saadi otse Šveitsist ning transporditi Rotterdami kaudu Londonisse, kust hangiti lisaks revolvreid ja lõhkeainet. Londoni sadamast palgati laevale läti ja soome meremeestest internatsionaalne meeskond esmalt läti (Janis Strautmanis), hiljem soome kapteni (John W. Nylander) juhtimise all. Relvad lasti esmalt paberite järgi Hiinasse suunduma mõeldud tramplaevale, kuid Guernsey lähedal laeti need augusti alguses ümber kolme salakaubalaeva peale.³⁴

John Graftoni relvalast oli oma aja kohta soliidne, sisaldades 15 500 (küll juba vanamoodsat) Šveitsi päritolu Vetterli M/1869-71 10 mm kaliibriga vintpüssi, 2,5 miljonit padrunit, 2500 Webley Mk IV ja WG revolvrit ning kolm tonni lõhkeainet.³⁵ Viimasel minutil enne teele asumist õnnestus Akashil muretseda veel kaks või kolm kuulipildujat ja 30 000 padrunit laskemoona. Need laeti Cysne pardale, kuid konfiskeeriti Briti tolliametnike poolt.³⁶ Siiski õnnestus Zilliacuse enda juhtimise all seisnud Cysnel jätkata teed Kopenhaageni kaudu Rootsi Karlshamni sadamasse ning sealt (pärast Rootsi tolliametnikele altkäemaksu maksmist) Stockholmi, pardal 300 Mauseri ja 200 Browningu püstolit.³⁷

Akashi mälestuste järgi pidi John Grafton sõitma läbi Taani väinade ja Warnemünde 14. augusti öösel, seejärel laadima Ventspilsis lähedal maha relvad lätlastele, kes pidid neist osa 18. augustil Moskvasse edasi toimetama, ning lõpuks 19. augusti öösel kohtuma Peterburi esseeride esindajatega väikesel asustamata saarel Viiburi lähedal ja laadima neile mõeldud osa arsenalist väiksemale laevale, mis pidi selle pealinna viima.³⁸

Akashi mäletab, nagu oleks osa relvi tõesti Ventspilsis maha laetud ja lätlaste kätte sattunud,³⁹ mis pole aga ilmselt tõsi, sest muudes allikates seda teavet ei leidu.⁴⁰ Kindel on aga see, et kokkulepitud kohtumiskohast Viiburi lähedal John Grafton kedagi ees ootamas ei leidnud ning kapten oli sunnitud pöörduma tagasi Kopenhaagenisse.⁴¹ Samal ajal oli Soomest saadetud saare juurde kaks ekspeditsiooni,

---

³² **A. Kujala**, The Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, 1905. Scandinavian Journal of History, 1980, nr 5, lk 261.

³³ Kuigi John Grafton ristiti ümber nimega Luna, on see ajalukku siiski läinud John Graftoni nime all.

³⁴ **M. Futrell**, Northern Underground. Episodes of Russian Revolutionary Transport and Communications Through Scandinavia and Finland, 1863–1917. London, 1963, lk 68–71.

³⁵ **A. R. G. Griffiths**, Clandestine Japanese Activity in the Baltic During the Russo-Japanese War. Journal of Baltic Studies, 1987, kd 18, nr 1, lk 73.

³⁶ **M. Futrell**, Northern Underground, lk 72.

³⁷ Sealsamas, lk 73–74, 79.

³⁸ **M. Akashi**, Rakka Ryusui. Rmt-s: M. Akashi, Rakka ryusui. Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War. Helsinki, 1988, lk 49–50.

³⁹ **M. Akashi**, Rakka Ryusui, lk 50.

⁴⁰ **K. G. Olin**, Grafton-affären. Jakobstad, 1994, lk 279–280.

⁴¹ **M. Futrell**, Northern Underground, lk 74.

kuid laeval jäid need nägemata. Oleks kohtumine aset leidnud, oleks kapten Strautmanis kuulnud soomlaste käest kurba tõde, et esseeridel olid kõik relvade vastuvõtuks vajalikud ettevalmistused jäänud tegemata.⁴²

Tekkinud olukorra põhjuseid võib seletada kombinatsiooniga reetmisest, politsei vastutegevusest ja liigsest optimismist. 1905. aasta jaanuarikuus Verise Pühapäeva ajal kuulsaks saanud preester Georgi Gapon, kes oli Šveitsi põgenenud ja seal esseeridega ühinenud, oli Zilliacusele väitnud, et Peterburis ootab tegutsemisignaali tema kontrolli all olev organisatsioon, mis polnud aga tösi: tegelikult oli esseeride partei võitlussalk infiltreeritud sandarmeeria agentide poolt, Peterburi organisatsiooni (enam) ei eksisteerinud ning ülestõusu keskuseks määratud linnas polnud seega võimekust John Graftoni relvi vastu võtta.⁴³

Seejärel otsustati laeva marsruuti muuta nõnda, et John Grafton pidi suunduma hoopis Botnia lahte Kemi linna lähistele, kus tuli maha laadida üks osa lastist, ning sealt samal viisil edasi Pietarsaaris (Jakobstad), mis mõlemad olid Soome vastupanuliikumise tugipunktid. Ülejäänud laadung tuli maha laadida „lõuna pool“.⁴⁴ Kuna suurema ülestõusu plaan oli vett vedama läinud, kavatseti relvad ära peita väiksemates kogustes ranniku lähistel asuvatesse kohtadesse, kust neid oleks võimalik hiljem kätte saada. Samas oli tavapäraest laevateedest kõrvale kaldumine ja rannikuäärses skääristikus ringi sõitmine auriku jaoks ohtlik, nagu sündmused seda varsti näitasid.⁴⁵

4. septembri hommikul õnnestus Möylynkari juures Kemi lähedal osa relvadest maha laadida, mille järel liiguti edasi lõuna poole Kokkola ja Pietarsaari vahel asuvasse Larsmo skääristikku. 6. septembri öösel anti kohalikele usaldusmeestele Pietarsaari lähedal üle teine relvalaadung ning peeti plaane juba järgmiseks peatuseks Ahvenamaal. Nõnda see siiski ei läinud: udusel 7. septembri hommikul jooksis John Grafton mõne miili kaugusel Pietarsaari linnast karile, suurem osa relvadest ikka veel pardal.⁴⁶

Laeva vabastada ei olnud võimalik ning meeskond asus tööle, et võimalikult suur osa laadungist päästepaatidega lähedal asuvale saarele viia. Pärastlõunal tõusis aga tuul ning kapten J. W. Nylander otsustas, et ülejäänud last tuleb koos laevaga õhku lasta. Üks Zilliacuse kohalikke usaldusmehi, Pietarsaari panga juhataja, käis paadiga laeva juures ja lubas järgmisel päeval saata aurujahid, millega meeskonnal oleks võimalik pääseda Rootsi. Tormi tõttu jahtide saabumine viibis, kuni need 8. septembri pärastlõunal kohale jõudsid. Täpselt neli lasti John Grafton koos järele jäänud lastiga õhku. Enne pardalt lahkumist heiskas kapten Nylander laeva mastitoppi punase lipu.⁴⁷

---

⁴² **A. Kujala**, The Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, lk 268–273; **M. Futrell**, Northern Underground, lk 75.

⁴³ **M. Kuldkepp**, 1905. aasta revolutsioonist Eestis ja Soomes: rahvuslaste ja sotsialistide ühisrinded. Vikerkaar, 2015, nr 7/8, 118.

⁴⁴ **M. Futrell**, Northern Underground, lk 75; **M. Akashi**, Rakka Ryusui, lk 50.

⁴⁵ **С. Познер**, Версии о пароходе „Джон Графтон“. Rmt-s: С. Познер, Первая боевая организация большевиков 1905–1907 гг. Статьи, воспоминания и документы. Москва, 1934, lk 270.

⁴⁶ **M. Futrell**, Northern Underground, lk 76–77.

⁴⁷ Sealsamas, lk 77–78

Sidemed Soomega olid Eesti revolutsionääridel kahtlemata olemas. On teada, et VSDTP Tallinna komitee kasutas juuni alguses toimunud Tallinna seltside (näiteselts Estonia, spordiselts Kalev, lauluselts Lootus) organiseeritud tööliste lõbusõitu Helsingisse, et tihendada sidemeid Soome sotsiaaldemokraatidega. Soome üliõpilased ja töölised näitasid seal eestlastele linna ning Estonia liikmed kandsid ette eestikeelse näitemängu. Sama aasta augustis levitati Eestis Soome sotsiaaldemokraatide välja antud ja Tallinnas eesti keelde tõlgitud lendlehti. Üks neist, mis on säilinud politsei poolt tehtud venekeelse ümberkirjutuse kujul, kutsus „Soome kaugete kaljude elanikke ja meie kaasmaalasi – eestlasi“ üles ühisesse vennalikkuvõitlusesse autokraatia ja iseäranis rahvusliku rõhumise vastu.⁴⁸

Siiski oli Tallinna sotsiaaldemokraatlik-tsentralistlik parteiorganisatsioon 1905. aastal (eriti enne oktoobris alanud „vabaduspäevi“) veel liiga algeline, et Zilliacuse taoliste rahvusvahelistele mahhinaatoritele otseseks partneriks olla. Sama ei saa öelda vene ja läti sotsiaaldemokraatide kohta. Lätlased olid asjaga seotud mäletatavasti kuni selleni välja, et John Graftoni esimene kapten ja suurem osa meeskonnast olid lätlased. Ent ka vene enamlased olid juba varakult esseeride ja Soome aktivistide relvaveoplaanidesse pühendatud. Lenin oli John Graftoni eesseisvast ekspeditsioonist kuulnud Genfis Gaponi käest ning teinud Leonid Krassinile ülesandeks uurida, kas ka enamlastel oleks võimalik relvanoosist oma osa saada. Krassin delegeeris ülesande Soomes tegutsevale enamlikule salakaubavedajale Nikolai Bureninile, kes pärast asjaga tutvumist avaldas arvamust, et üritus seisab savijalgadel ning selles osalemisest oleks targem loobuda. Töölistel oli relvi aga hädasti tarvis ning pärast seda, kui augusti alguses oli selgunud, et esseeridel on Peterburis vajalikud ettevalmistused tegemata, pöördusid Zilliacuses ja esseerides pettunud Soome konstitutsionalistid koostööpakkumisega taas enamlaste poole.⁴⁹

10. augustil toimus Peterburis enamlaste keskkomitee koosolek, kus otsustatigi relvad ise vastu võtta. Tehnilist abi kavatseti küsida esseeridelt ja raha Gaponilt. Paremini koordineeritud ühisorganisatsiooni loomiseks polnud enam aega, kuna laev pidi kohale jõudma juba nädala pärast. Burenin ja Krassin läkitati enamlaste tehnilise võitlusgrupi esindajatena soome aktivistide jutule, seal aga selgus, et need ei kavatsengi relvalasti enamlastele loovutada, vaid plaanivad relvad esmalt Soome jätta. Lenini partei pidi oma jao saama alles hiljem, kui sõjariistad Venemaale edasi toimetatakse.⁵⁰

Seepeale püüdsid enamlased korraldada kiirkorras kohtumise Maksim Gorki ja Gaponi vahel, lootes, et Gorkil õnnestub Gaponi (kelle rolli nad kogu afääri juures ülehindasid) veenda relvi kohe enamlastele loovutama. Kohtumist korraldada aitasid Soome konstitutsionalistid. Augusti lõpuks oligi Gapon Stockholmi jõudnud ja toimetati sealt edasi Helsingi lähistele; kohtumine jäi segastel asjaoludel aga toimumata ning Gapon oli sunnitud tühjade kätega Genfi tagasi pöörduma.⁵¹

---

⁴⁸ **A. Blumfeldt**, Eesti proletariaadi internatsionaalsed sidemed 1905.–1907. a. revolutsiooni ajajärgul. Tõid NLKP ajaloo alalt II. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 1963, nr 137, lk 5; **H. Moosberg**, О связях эстонских и финских трудящихся в 1900—1918 гг. Скандинавский Сборник. Skandinaavia Kogumik, Skrifter om Skandinavien, 1962, nr 5, lk 144.

⁴⁹ **M. Futrell**, Northern Underground, lk 79.

⁵⁰ **A. Kujala**, The Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, lk 269–270.

⁵¹ Sealsamas, lk 272–273, **M. Futrell**, Northern Underground, lk 79–80.

Lootes läbirääkimiste õnnestumisele olid enamlased samal ajal juba alustatud ettevalmistusi relvade vastu võtmiseks. See tehti ülesandeks hilisemale NSVL välisministrile Maksim Litvinovile, kes tol ajal resideerus VSDTP keskkomitee loodepiirkonna volinikuna Riias.⁵² Litvinov ise meenutas hiljem, et korralduse relvalast vastu võtta oli ta 1905. aasta suvel saanud Bureninilt. Pärast hoolikalt maakaardil Läänemere rannajoone uurimist langes ta valik Tallinna lähedasele Naissaarele (Sks ja vn k Nargen), kui selleks kõige sobivamale kohale. Pikemalt kõhklemata asus Litvinov Tallinna poole teele.⁵³

VSDTP Tallinna komitee liige Johannes Pikkov meenutab omalt poolt, et 1905. a. suvel ilmus Tallinnasse keegi vene seltsimees Peterburi komitee esindajana ja teatas, et „lähemal päevil tuleb Rootsist laev sõjariistadega“, mille last tuleb Tallinna lähedal maha laadida. Peterburi seltsimehe lähemaks kaastööliseks sai Volta tööline Reimann, kellega koos osteti purjepaat ja sõideti sellega Naissaarele ettevalmistusi tegema. Kuna saarel paiknes piirivalvekordon, võeti kavaks piirivalvurid maha tappa, kui need peaksid relvalasti maale toomist takistama.⁵⁴ Litvinov ise kirjutab, et saarel valitsevate oludega tutvudes selgus soodne tõsiasi, et kahemeheline piirivalvekomando käis patrullidel ainult üks mees korruga kindlatel aegadel kord päevas ning öösel patrulle ei toimunud.⁵⁵

Seepeale töötas Litvinov välja plaani kaevata Naissaare liivasele rannale piisav hulk sügavaid auke, mille sisse tuli relvad peita. Laev pidi kaldale liginema öösel ja ilma tuledeta ning tooma relvad kaldale omaenda paatidega ja oma meeskonna jõul. Rannal pidid teised mehed relvad vastu võtma ja need liivaaukudesse peitma. Litvinov arvas, et kogu operatsiooni saanuks teostada ühe ööga ning hiljem relvad vähehaaval Tallinnasse toimetada.⁵⁶ Seda, et relvad tuli randa liiva sisse matta ja sealt pikkamööda ära viia kinnitab ka Pikkov.⁵⁷

Pikkovile ja teistele Tallinna seltsimeestele tundus see kava väga julge ja ühtlasi pealiskaudne, kuna Naissaarel ei leidunud ühtki partei liiget ega teist vähegi usaldatavat inimest. Kuna aga laev pidi juba järgmisel ööl kohale jõudma ja Peterburi seltsimehe sõnul oli sellele lossimiskoht juba teada antud, polnud võimalik enam midagi muuta.⁵⁸ Litvinovi mälestustest avaneb Naissaarel tehtud ettevalmistustest suurejoonelisem pilt: tal olla õnnestunud värvata usaldusväärne grupp üliõpilasi ja töölisi Peterburist ja Tallinnast, kes anti öömajale asjasse pühendatud rannarootsi kalurite juurde. Päeva ajal jäädud siseruumidesse, et mitte tähelepanu äratada, öösel aga kaevatud auke, mis kaeti pealt oksarisuga. Aega tuli võtta isegi poliitilisteks loenguteks: Litvinovil tuli paljastada neil päevil välja kuulutatud nn Bulõgini-duuma manifesti reeturlikkust, et mehed oleksid nõus tööd jätkama.⁵⁹

Pikkov, kelle mälestustest jääb mulje, et kogu operatsioon leidis aset kõigest paari päeva jooksul, ei räägi pikematest kaevetöödest midagi, vaid meenutab, et järgmisel öhtul olid kuus või seitse seltsimeest valmis paadiga Naissaarele sõitma sõjariistu vastu võtma, kui hommikul tuli teade, et laev ei saa

---

⁵² D. Rudnev, Grunja. Eesti Kommunist, 1964, nr 10, lk 29.

⁵³ M. Литвинов, Транспортирование оружия в Россию. Rmt-s: Боевая группа при ЦК РСДРП (б) (1905-1907 гг.): статьи и воспоминания. Тоim. С. Познер. Москва, Ленинград, 1927, lk 77–78.

⁵⁴ J. Pikkov, Tallinnas 1905. aastal. Rmt-s: Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I. Тоim. Н. Круус. Tartu, 1932, lk 175.

⁵⁵ M. Литвинов, Транспортирование оружия в Россию, lk 78.

⁵⁶ Sealsamas, lk 78.

⁵⁷ J. Pikkov, Tallinnas 1905. aastal, 175.

⁵⁸ Sealsamas.

⁵⁹ M. Литвинов, Транспортирование оружия в Россию, lk 77–78.

randuda, kuna seda valvatakse.⁶⁰ Litvinovi mingit eraldi teadet ei maini, vaid kirjutab, et üritus katkes siis, kui nädal hiljem saabus uudis, et John Grafton on kaugel Soome skäärides karile jooksnud. Seda, miks John Grafton oli Botnia lahte sõitnud, Litvinov ei teadnud, kuid pidas võimalikuks reetmist.⁶¹ Pikkov kinnitab omalt poolt, et ka eestlaste seas kahtlustati provokatsiooni, kusjuures kahtlusevari langes kogu ettevõtmist „suure agarusega“ korraldanud Reimanni peale. Igal juhul oli Pikkovil tagantjärele hea meel, et operatsioon nurjus, kuna vastasel juhul see „oleks lõppenud tingimata katastroofiga.“⁶²

Selle loo tagajärjel sai VSDTP Tallinna komitee endale Litvinovi paadi: „vana truu“ lahtise kahemastilise Destroieri, mis seisis Kalarannas ning millel väidetavalt korraldati lõbusõitude kattevarju all nii mõnigi linnakomitee koosolek. Paadi kapteniks oli Rotermanni tööline E. Saar ja purjeseadjaks-madruseks Lutheri vabriku tööline Kuulmann. Saare sõnul oli merel koosolekuid kõige kindlam pidada, sest kuulajaid ja nägijaid ei olnud. Samuti aitas asjaolu, et Tallinna komiteesse kuulus nii mehi kui naisi, lasta sõite paista „väliselt 'kurameerija' seltskonna lõbureisina“⁶³ Alma Ostra-Oinas mäletas, et koosolekuid peeti paar korda isegi Aegna saarel.⁶⁴

Nagu juba 1960. aastatel märkis Daniil Rudnev, on küsimuses, miks John Graftonil jäi Naissaare lähedale tulemata, jätkuvalt palju lahtist.⁶⁵ On võimalik, et vastavad juhtnöörid jäid laevale edastamata: enamlased olid kogu ettevõtmise juhtfiguuriks pidanud Gaponi, kuid tegelikult sai laev oma käsud Zilliacuselt ning Soome aktivistid ei soovinud relvi enamlaste kätte toimetada, eelistades need Soome rannikualadele peita. Selles mõttes võib öelda, et 1979. aastal vändatud Läti telefilm „Oota John Graftonit“ (*Gaidiet "Džonu Graftonu"*) ühes dialoogis leiduvad sõnad „Teata Strautmanile, et Maksim Maksimovitš ootab Nargenil 20. augustini“ (*передай Страутману Максим Максимович ждёт на Наргин до 20 августа*)⁶⁶ sihtkohta ei jõudnud – kui need üldse kunagi välja öeldi.

Teatava vastupidise vihje võib anda aga novembrikuus Eesti ajalehtedes avaldatud teade, et John Graftonilt relvade maha laadimiseks oli kasutatud 100-200 tonnist väiksemat aurikut, „tõenäoliselt sedasama, mida Tallinna vetes nähtud oli“.⁶⁷ Kui see päriselt nii oli, siis võiks see kinnitada, et üks kahest aurujahist (tõenäoliselt Cysne) oli tõesti püüdnud Naissaarele ligineda, kuid (nagu väidab Pikkov) oli valvet nähes tagasi pöördunud.

Kogu ürituse ebaõnnestumise põhjused olid muidugi laiemad. Nagu öeldud, kahtlustasid Litvinov ise ja ilmselt ka teised enamlased tagantjärele, et kuna esseeride organisatsioon oli politseispioonidest läbi imbunud, võis laeva ohtlikesse Botnia lahe rannikuvettesse juhatamine olla teadlik sabotaaž.⁶⁸ Zilliacus omakorda arvas, et esseeride reetmise kraesse tuleb kirjutada toimumata jäänud randevuu Viiburi lähistel.⁶⁹ Tegelikult võib arvata, et John Graftoni reisi nurjumise olid eelkõige hooletud ettevalmistustööd, vastuolud revolutsionääride eneste keskel ja kindlasti ka samasse aega langenud

---

⁶⁰ J. Pikkov, Tallinnas 1905. aastal, lk 175.

⁶¹ М. Литвинов, Транспортирование оружия в Россию, lk 77–78

⁶² J. Pikkov, Tallinnas 1905. aastal, lk 175–176.

⁶³ E. Saar, Kilde punaseilt päevilt. Rmt-s: 1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. Tallinn, 1931, lk 72.

⁶⁴ A. Ostra-Oinas, Antje trükikoja eksproprieerimine. Rmt-s: 1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. Tallinn, 1931, lk 118.

⁶⁵ D. Rudnev, Джон Графтон, lk 57.

⁶⁶ P. Puškin, Relvad tööliste. Aja Pulss, 1985, nr 10, lk 11.

⁶⁷ Pernausche Zeitung, 8 nov 1905.

⁶⁸ D. Rudnev, Джон Графтон, lk 57.

⁶⁹ K. Zilliacus, ofärdsar 67.

Vene-Jaapani sõja lõppemine (5. septembril), mis muutis ürituse jaapanlastest leivaisad John Graftoni edasise saatuse suhtes ükskõikseks.

20. septembril kirjutas vahepeal Berliini jõudnud Litvinov pettunult Leninile ja Krupskajale, et töölisel nõuavad jätkuvalt relvi, kuid pole neilt kuskilt saanud. Korraldatud oli küll rünnak Riia relvapoole, kust saadi saagiks 65 revolvrit, kuid ülestõus on ilma vintpüssideta võimatu – seda isegi sellistes revolutsiooni keskustes, nagu Riia. Litvinov arvas, et oluks enamlastel käsutada samad summad (100 000 rubla), kui need, mille soomlased ja esseerid olid oma kurva saatusega auriku peale kulutanud, oleks neil relvade hankimine kindlasti õnnestunud.⁷⁰

Läbi elatud pettumus jäi Litvinovile veel kauaks meelde. 1919. aasta novembris, kui ta oli Nõukogude diplomaadina viibinud Eestis seoses ettevalmistustega Tartu rahuläbirääkimisteks,⁷¹ jätkas Litvinov teed Tallinnast Kopenhaagenisse Briti ristleja pardal. Hiljem jutustas temaga kaasas olnud telegrammide šifreerija Diza Milanova, et ristleja pardalt olnud hästi näha Naissaar, millelt Litvinov kaua silmi ei pööranud.⁷²

John Graftoni järellainetus

Kemi-lähedase Möylynkari juures madalas vees olnud relvalaadung avastati juba 7. septembril kellegi kohaliku vanarauavedaja poolt, kes leidis sealt 98 kasti 659 vintpüssiga.⁷³ Ajalehtedes teatati, et kastid olid veekindlad, relvad korralikult õlitatud ning koht, kus need asusid, jäi mõõna ajal kuivale.⁷⁴

Ametivõimud kuulsid leitud relvadest niisiis umbes samal ajal, kui saabus teade laeva õhku lendamisest Pietarsaari lähedal, ja enamik neist konfiskeeriti, kuigi hinnanguliselt umbes 400 vintpüssi jäi kohalike elanike kätte. Väiksemaid peidukohti avastati Botnia lahe rannikult veel mitme järgmise aasta jooksul.⁷⁵

Veel rohkem sõjariistu saadi kätte poolenisti uppunud laeva vrakist. Nordlivländisches Zeitung edastas 18. septembril Peterburi telegrammiagentuuri teate, et õhku lennanud aurikult oli selleks ajaks kätte saadud juba 1780 Šveitsi päritolu vintpüssi, 11 kasti sõjaväerevolveid, igapähe 50 tükki, suur hulk kaste laskemoona, 97 50-kilost kasti lõhkeainet geligniiti, üks kast kartetše ja üks väike kast veel kindlaks tegemata tüüpi pommidega.⁷⁶ Ametlike dokumentide järgi olid kohalikud kalamehed leidnud vraki juurest kohe 36 relva, kuid seal järgmised kaks nädalat tööd teinud tuukritel õnnestus neid välja tuua veel mitu tuhat. Ühtekokku viidi kokku kogutud vintpüsse Vene ristlejal Kroonlinna üle üheksa tuhande.⁷⁷ Samal ajal raporteeriti välisajakirjandusele tuginevalt, et Rootsi olid jõudnud John Graftoni

---

⁷⁰ Litvinov Leninile ja Krupskajale, 5(20).12.1905. Rmt-s: Боевая группа при ЦК РСДРП (б) (1905-1907 гг.): статьи и воспоминания. Тоим. С. Познер. Москва, Ленинград, 1927, lk 283.

⁷¹ E. Laaman, Eesti iseseisvuse süünd. Stockholm, 1964, lk 670–676.

⁷² D. Rudnev, Punased suursaadikud – Eesti Kommunist nr 1, 1965, lk 15.

⁷³ С. Познер, Версии о пароходе „Джон Графтон“, lk 264.

⁷⁴ Soomemaalt. Postimees 03.09.1905, lk 2.

⁷⁵ M. Futrell, Northern Underground, lk 78–79.

⁷⁶ Nordlivländische Zeitung 05(18).09.1905, lk 3.

⁷⁷ С. Познер, Версии о пароходе „Джон Графтон“, lk 264.

meeskonnaliikmed (seitse meest), kellest üks olnud rootslane, teine inglane ja ülejäänud eestlased (st eestlasi lätlastega segi ajades).⁷⁸

Kui kahju revolutsiooni jaoks kaotsi läinud relvadest ka poleks olnud, tuleb tunnistada, et John Graftoni laadungi edukas vastuvõtmine poleks veel tingimata taganud seda, et relvad oleksid nende kasutajateni jõudnud. Ajaloolane Michael Futrell arvab, et isegi õnnestunud lossimise korral oluks sõjariistu keeruline pealinna transportida, ilma et ametivõimud oleksid seda märganud.⁷⁹ Seda kinnitab 1906. aastal aset leidnud teine, väiksem relvaveoepisood mootorkuunariga Peter (2500 Vetterli vintpüssi), millel õnnestus toodud relvad Soome rannikul maha laadida, kuid suur osa neist langes ikkagi peatselt ametivõimude kätte – sobivat võrgustikku suurema koguse relvade varjamiseks ja transpordiks Soomes ei olnud.⁸⁰

John Graftoni afääri tulemusena said Soome aktivistidel kokkuvõttes ainult umbes 300 vintpüssi ning Cysne pardal olnud 300 Mauserit ja 200 Browningut.⁸¹ Täiesti ilma ei jäänud siiski ka enamlased: Bureninil ja tema seltsimeestel õnnestus mingi kogus vintpüsse osta kohaliku rannarahva käest ning toimetada need VSDTP Peterburi organisatsiooni kätte.⁸² VSDTP keskkomitee andis Siberi asumisel pealinna põgenenud revolutsionäär Pjotr Zalomovile isegi eraldi ülesande end kaluriks maskeerida ja minna Soome lahe põhjast vintpüssidega kaste välja õngitsema. Zalomov võttis ülesande vastu ja sõitis Soome, kuid pole kindel kas kalastusretk õnnestus.⁸³ Mitmed Burenini grupi liikmed mäletavad plaane peita John Graftonilt kätte saadud relvad Peterburi luteri surnuaiale.⁸⁴

Mis aga võib-olla kõige olulisem: John Graftoni retk näitas, et läänesuunaline relvaimport on põhimõtteliselt võimalik. Niisiis jätkasid enamlased edasiste relvatarnete mõeldes sidemete tugevamist Soomega ning peamise raskusena ei nähtud enam mitte niivõrd relvade puudust, kui raha puudust nende ostmiseks.⁸⁵ Õli valasid tulle ajalehtedes ilmuvad kuulujutud: novembrikuus kinnitati, et John Graftonil olevat läinud õnneks 25 000 relva Peterburi lähedal maale toimetada, nii et karile jooksmise järel Vene ametivõimude kätte sattunud relvad olid ainult murdosa pardal olnud kogulaadungist. Ka Soomes olevat õnnestunud relvi maha laadida.⁸⁶

Seega polnud ka Eesti ülestõusnute lootused ülemere-relvade saamiseks John Graftoni laevahuku järel mitte kadunud, vaid pigem hoopis kasvanud. Just sellel ajal asuti Tallinna vabrikutes looma relvastatud võitlussalku ning Nõukogude historiograafia väitel käis Dvigateli võitlussalga üks organiseerijaid Jakob Leis septembrikuus VSDTP Tallinna komitee ülesandel Soomes toomas relvi, mis seejärel salkade liikmetele välja jagati.⁸⁷ Samuti toimusid sel ajal juba ülal kirjeldatud relvaveod Tallinna ja Peterburi ja

---

⁷⁸ Soomemaalt. Postimees 09.09.1905, lk 3.

⁷⁹ A. Kujala, The Russian Revolutionary Movement and the Finnish Opposition, lk 274.

⁸⁰ M. Futrell, Northern Underground, lk 82.

⁸¹ M. Futrell, Northern Underground, lk 79.

⁸² С. Познер, Деятельность первой боевой организации с.-д. большевиков (за 1905–1907 гг). Rmt-s: Боевая группа при ЦК РСДРП (б) (1905-1907 гг.): статьи и воспоминания. Тоим. С. Познер. Москва, Ленинград, 1927, lk 5.

⁸³ Г. Усыскин, Из революционной истории Карельского перешейка, 1820-1920. Люди. События. Памятные места. Ленинград, 1987, lk 169-170

⁸⁴ M. Futrell, Northern Underground, lk 82.

⁸⁵ С. Познер, Деятельность первой боевой организации с.-д. большевиков, lk 5.

⁸⁶ Pernausche Zeitung, 08.11.1905, lk 3.

⁸⁷ T. Karjahärm, Sotsialistid ja terroristid II, lk 39.

Tallinna ja Riia vahel. Kui palju relvi niimoodi koguda õnnestus ja kas nende seas oli ka mõni John Graftonilt pärinev sõjariist, pole võimalik öelda, kuid kindlasti tundus relvade saamine nüüd varasemast tõenäolisem. 11. detsembri (28. novembri) aulakoosolekul, kus arutati relvastatud ülestõusu küsimust ning tähendati, et püsse saada ei ole, avaldas üliõpilane Karl Ast arvamust, et püsse on saada küll, ent kust ja kuidas, ei saavat avalikult öelda, et mitte valitsuse tähelepanu selle peale juhtida.⁸⁸

Lisaks püssidele tegeleti pommide varumisega. VSDTP Tallinna komitee liikmele Johannes Pikkovile tehti 25. detsembri hommikul ülesandeks sõita Põltsamaale ja tuua sealt kaasa umbes puud püroksüliini ning keegi sealne pommimeister K.⁸⁹ Pole selge, millise objekti õhku laskmist kavatseti, kuid ilmselt see ei teostunud, kui tegemist ei olnud just 26. detsembril lõhutatud Raasiku raudteesillaga.⁹⁰ 29. detsembril arreteeriti Paldiski tänaval talupoeg Mart Sommer, kelle juurest leiti küllalt keeruka konstruktsiooni ja klaasampullist sütikuga pomm ning paberil juhendid selle kasutamiseks. Sommerile olevat pommi hoiule andnud Aleksander Kesküla.⁹¹

Katsete kohta 1905. aasta novembris ja detsembris Rootsist või Soomest relvi saada on siiski vähe andmeid. Ainuke teadaolev juhtum puudutab Narva võitlussalga ülemaks määratud Jaan Sibulat (hiljem tuntud kui rahvusvaheline aferist Ivan Narodny), kes 1905. aasta detsembris osales koos kaasdelegaadi, Kreenholmi tööliste esindaja Maria Muguga Tampere enamlaste parteikongressil. Narva tööliselid olid Sibulale kaasa andnud 107 rubla raha, et selle eest Soomest sõjariistu tuua, need jäid tal aga toomata.⁹²

Kõige rohkem seostatakse 1905. aasta hilissügise ja talve suurejoonelisi relvahankimisplaane siiski VSDTP Tallinna komitee juhtfiguuri Aleksander Keskülagaga, kes sel ajal oli eesti revolutsionääride seas üks peamisi relvastatud ülestõusu pooldajaid ning tegeles nii relvastatud töölissalkade, kui maamiilitsa organiseerimisega.⁹³ Tõenäoliselt andis just tema hoogu sel ajal ringelnud juttudele välismaalt saabuvatest relvalastidest. Kuigi tagantjärele sai Kesküla oma „õhulosside“ eest seltsimeeste käest hüüdnimeks Aleksander Suur,⁹⁴ ei tähenda see, et neid kuulduki poleks detsembrikuise mõisate põletamise eel ja ajal tõsiselt võetud, millele kindlasti aitas kaasa eelnevatel kuudel ajalehtede kaudu levinud teave John Graftoni juhtumi kohta.

Lihula tegelane Tõnis Braks meenutab, et novembri teisel poolel ja detsembri algusel, kui Tallinnas olid tööseisakud ja streigid, sõitis hulk tehasetöölisi ja „teisi isikuid“ (st ilmselt VSDTP Tallinna komitee agitaatoreid) maale, kus avaldati kindlat usku revolutsiooni võitu ning räägiti, et Tallinna sadamasse on saabunud juba mitu paaditait relv, mis on tööliste jaoks välja jagatud, Lätist olevat mitu tuhat meest eestlastele appi tulemas jne.⁹⁵ Ka detsembrikuus kurikuulsal Volta koosolekul osalenud Vahastu valla

⁸⁸ Rahva asemikkude koosolek ülikooli aulas, esmaspäeval 28. nov. Postimees 12.12.1905, lk 3.

⁸⁹ J. Pikkov, Mälestusi 1905. aastast. Rahva Sõna, 01.03.1930, lk 9.

⁹⁰ 1905. aasta sündmused Eestis. Lühike ülevaade, lk 189.

⁹¹ Polkovnik parun Nolde aruanne (1905. a detsember?). Eesti Rahvusarhiiv, ERAF.27.1.210a, l. 8.

⁹² T. Kitvel, Kolm nime – üks mees. Lugu Verioralt pärit kirjanikust, kes Atlandi tagant Eesti Vabariiki toetas. Tallinn, 2017, lk 42–43; Töölisteliikumine Narvas aastatel 1895–1906. Sissejuhatus. Proletaarne Revolutsioon Eestis, 1926, nr 1, lk 6.

⁹³ Vt M. Kuldkepp, „Mõisad maatas!“ töölissalgad ja maamiilits. Veel kord Volta koosolekust (ilmumas).

⁹⁴ H. Pöögelmann, Haripunktil. 1905. aasta Eestis. Tallinn, 1926, lk 88.

⁹⁵ T. Braks, Lihula 1905./06. aasta sündmuste keerises. Rmt-s: Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I. Toim. H. Kruus. Tartu, 1932, lk 191–192.

maasaadik Rudolf Palm kuulis mõisate põletamise alguses Tallinnas hulkudes jutte, et välismaalt – Soomest, eriti Rootsist – olevat tulemas sõjariistu, sõjavägi olevat juba valitsusele selja pööranud ning maal ülestõusu levitamiseks eksisteerib tööliste vaheline organisatsioon, mis saadab maakohtadesse välja põletajaid, kellega kohalikud inimesed liituda saavad.⁹⁶

Mõisate põletamisele, mis uue kalendri järgi sai alguse 25. detsembril, järgnes karistussalkade tegevus, millega ülestõus veriselt maha suruti. Relvade küsimus omandas tol ajal küllaltki äärmusliku iseloomu. Jaanuari alguses toimus VSDTP Tallinna komitee koosolek, kus arutati linna vanglatesse toodud ülestõusnute vabastamise küsimust ning Hans Pöögelmannile tehti ülesandeks hankida Pika Hermannii all asuva sõjariistade laos võtmed, et töölistest organiseeritud relvastatud salkadega maale karistussalkadele vastu minna. Pole selge, kas Pöögelmann võtmed sai, kuid plaan jäi unistuseks, sest ühtegi salka, mida relvastada, Tallinna komiteel tegelikult ei olnud.⁹⁷ Arutelu kaasmaalastele appi mineku üle käis ka keisririigi pealinnas. Narva päritolu Peterburi eestlane Robert Astrem meenutas hiljem, et karistussalkade tegutsemise ajal otsustas Peterburi eesti parteiorganisatsioon saata Eestisse lööksalgad karistussalkade ülemate ja parunite maha nõmmimiseks. Talle (18-aastasele noormehele) usaldati aga Narva raudteesilla õhku laskmine, et takistada Sise-Venemaalt sõjavägede juurde vedamist. Eduard Sõrmuse vahendusel sai Astrem ilmselt Peeter Rootslase käest 8 või 12 brauningut ja hulga padruneid, mis Eestisse siirduvatele seltsimeestele välja jagati. Narva silla õhkulaskmine jäi lõhkeaine puudusel aga teostamata.⁹⁸

Relvadega vastuhakuks valmistumine jätkus järgmisel aastal. 1906. aasta jaanuaris tõi ajutiselt pealinna pakku sõitnud Alma Ast-Ani Kesküla veenmise peale Peterburist Tallinnasse riiete alla peidetuna lõhkepadrunite vöö.⁹⁹ Umbes samal ajal tõi Tallinna komitee konspiratiivkorterisse Peterburist pomme keegi „Mitri“ või Dimitrijev.¹⁰⁰ Sama aasta märtsi keskel vahistati Tallinnas Uuel tänaval asuvas korterist kuus meest ja üks naine, kes viibisid seal enda sõnul vene keele tunni algust oodates, kuid läbiotsimisel leiti lisaks illegaalsele kirjandusele, trükitehnilisele varustusele, sotsiaaldemokraatliku partei pitsatitele ning eesti- ja venekeelsetele lendlehtedele ka püssirohust pommide valmistamise üksikasjalik õpetus.¹⁰¹ Samuti toimus relvavedu Eesti sees. Tallinna ja Tartu parteiorganisatsioonide vahel oli pärast 1906. aasta veebruarikuus vangist vabanemist sidepidajaks Friedebert Tuglas, kes tegi kaks-kolm sõitu ka relvadega. Tuglasel oli seejuures seljas „jõukalt tuttaval laenatud linnunahkne kasukas ja kotikmüts“, et kahtlustusi vältida.¹⁰²

---

⁹⁶ R. Palm, Mälestused Volta koosolekust. Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA, f. 172 II M:6, l. 224.

⁹⁷ R. Vakman, Venemaa sotsiaaldemokraatlike tööliste partei tegevus Tallinnas 1905. aastal. Rmt-s: 1905. aasta Eestis. Kirjeldused, mälestused, dokumendid. Toim. H. Pöögelmann. Leningrad: Kõlvaja, 1926, lk 118.

⁹⁸ R. Astrem, Peterburi eestlased 1905. a. revolutsioonilises liikumises. Rmt-s: Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I. Toim. H. Kruus. Tartu, 1932, lk 219.

⁹⁹ A. Ast-Ani, Sotsialistliku noorsoo keskel enne revolutsiooni. Tartus ja Viljandimaal 1905–1906. Rmt-s: Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I. Toim. H. Kruus. Tartu, 1932, lk 48.

¹⁰⁰ R. Vakman, Venemaa sotsiaaldemokraatlike tööliste partei tegevus Tallinnas 1905. aastal, lk 118.

¹⁰¹ Tallinna politseimeister G. A. Norbekov ajutisele Eestimaa kindralkubernerile J. S. Sarantšovile 03.03.1906. Rmt-s: Revoljucija 1905–1907 gg. v. Èstonii. Sbornik dokumentov i materialov. Toim. V. A. Bojkov jt, Tallinn, 1955, lk. 476; T. Karjahärm, Sotsialistid ja terroristid II, lk 41.

¹⁰² F. Tuglas, Mälestused. Tallinn, 1960, lk 249–250; T. Karjahärm, Sotsialistid ja terroristid II, lk 42–43.

Soome roll muutus 1906. aastal aga varasemast olulisemaks, kuna sel ajal tekkis Helsingisse terve eesti kogukond, kuhu kuulus umbes 3000 inimest, enamik neist karistussalkade eest pagened eesti revolutsionäärid.¹⁰³ Sidemed eesti ja Soome sotsiaaldemokraatide vahel kujunesid nüüd varasemast palju tihedamaks ning Työväentalos peeti eesti-soome sotsialistide kinniseid koosolekuid. Samuti tihenes ülelahe-liiklus: eesti väikelaevnikud töid teatava regulaarsusega Helsingisse uusi põgenikke ja teateid kodumaal toimuvast, ning viisid vähemalt mõnel juhul tagasi relvi ja ülestõusnute salku, mis Eestisse eksproprieerima sõitsid.¹⁰⁴

Pole selge, kui palju selliseid retki toimus, kuid vähemalt ühest on jätnud värvikad mälestused mõisate põletamise ajal vabrikutevahelise võitlussalga juhina tegutsenud töölisvanem Karl Kiiman: „Meie aga arutasime uusi plaane. Leidsime, et meie tööpõld on Eestis. Meil on relvad, meil mehed — tööle! Peagi oli meil paat valmis muretsetud, mehed sisse asetatud ja sõit algas. Igal mehel oli vintpüss ja revolver, ka olid meil granaadid kaasas.“¹⁰⁵ Soomes redutanud pagulasrevolutsionääride salk, millesse lisaks Kiimanile kuulusid ka Anton Holunder, Hindrek Peerand ja Eduard Pohla, sai kuulsaks Eestimaa maanõuniku ja Riiginõukogu liikme Vanamõisa paruni Otto Budbergi röövmõrva poolest 1907. aasta 17. veebruaril, mis toimus ilmselt Tallinna ja Tartu VSDTP organisatsioonide ühissettevõtmisena.¹⁰⁶

Enne Budbergi tapmist jõudis Holunder tegeleda Soomest Tallinnase relvade ja padrunite saatmisega¹⁰⁷ ning kindlasti ei olnud ta ainuke omataoline. Nii puutus 1906. aasta novembris Helsingis poliitilise põgenikuna redutav Friedebert Tuglas taas kokku vana seltsimehe Otto Sternbeckiga, kes ilmus ühel tormisel ööl tema juurde üleni märjana, olles relvaveooperatsiooni käigus oma „purjealusega“ Helsingi tuled peale sihtinud, nõnda aga Kaivapuisto kaljudele kihutanud.¹⁰⁸ Pole võimatu, et Sternbecki purjealus oli VSDTP Tallinna komitee vana truust Destroier, mida mälestuste kohaselt kasutati reisideks Soome sõjariistade ja kirjanduse järele.¹⁰⁹ Sellisel juhul ei jäänud John Grafton ainukeseks Soomes karile jooksnud relvaveolaevaks.

Tsaarivõim kartis eelkõige muidugi suuremaid relvaveooperatsioone. Briti suursaadik Peterburis teatas oma valitsusele, et John Graftoni afäär oli Vene ametivõimud väga ärevaks muutnud.¹¹⁰ Ka Genfi paguluses viibiv Lenin kaebas oktoobrikuus VSDTP keskkomiteele, et „Venemaal on ranna ja merepolitseid neljakordselt tugevdatud. Pärast juhtumit John Graftoniga on kogu tähelepanu spetsiaalselt pööratud rannikule lähenevatele laevadele. Paljudes kohtades on leitud relvi ja neid otsitakse nüüd erilise hoolega. Peetakse täiesti võimalikuks, et provotseeritakse meelega kokkupõrkeid, et segada vahele relvajõuga.“¹¹¹

Võimalike relvavedude ennetamisega tegeles ka Vene välisluure, mille Pariisis asuval peakontoril olid oma agendid kõigis olulisemates Põhja-Euroopa sadamates. 1906. aasta septembri keskel raporteeriti Pariisist Peterburi, et Edinburgi Grantoni sadamast on Göteborgi suunas teele asunud kahemastiline

---

¹⁰³ Sealsamas, lk 55.

¹⁰⁴ **A. Palm**, Vilde maapagulasena Soomes ja tema satiirajakiri „Kaak“. Rmt-s: Vaateid Vilde elusse. Lühiuurimusi Eduard Vilde 100 aasta sünnipäeva puhul. Toim J. Toomla. Tallinn, 1965, lk 107.

¹⁰⁵ **K. Kiiman**, 1905.-06. a. võitlus ja vangipõli, lk 104.

¹⁰⁶ **T. Karjahärm**, Sotsialistid ja terroristid II, lk 46, 50–54.

¹⁰⁷ **T. Karjahärm**, Sotsialistid ja terroristid II, lk 53.

¹⁰⁸ Sealsamas, lk 43.

¹⁰⁹ **E. Saar**, Kilde punaseilt päevilt, lk 72; **A. Ostra-Oinas**, Antje trükikoja eksproprieerimine, lk 118.

¹¹⁰ **M. Futrell**, Northern Underground, lk 82.

¹¹¹ **P. Puškin**, Relvad töölistele, lk 11.

aurik Bele, pardal kümme kasti Colti süsteemi kuulipildujatega, 20 kasti kuulipilduja moona ja 40 kasti Browninguid. Laeval olevat kuueliikmeline eestlastest meeskond. Ohrankal ei õnnestunud „oma inimesi“ alusele sokutada, kuid kohalikul agent Palmeril olevat pardal kaks informaatorit: Ellenbogen ja Stern. Ohranka ülem oletas, et relvad kavatsetakse maha laadida mingis väiksemas Rootsi sadamas enne Göteborgi jõudmist ning oli juba palunud Vene saatkonda Stockholmis, et see pöörduks omakorda Rootsi ametivõimude poole palvega, et Bele last võimalikult varakult vahi alla võetaks.¹¹² Mis sellest loost kokkvõttes sai, on praegu aga teadmata.

Kokkuvõtteks

1905. aasta revolutsionäär Karl Ast väitis hiljem, et kuigi eesti sotsialistidel oli mingeid teadmisi relvavedudest Läänemerel – John Graftoni juhtum kaasa arvatud – siis „pisiprovincsliku Eesti relvastamise vastu ei oleks tundnud ühegi riigi sõjaväeline luure huvi ega poleks leidnud erakapitaliste, kes oleks selleks miljoneid lendu lasknud“¹¹³ Astiga võib osalt nõustuda: see, et eesti revolutsionääre ei peetud välismaal mingiks eraldiseisvaks grupiks, mida relvastama peaks, on kahtlemata tõsi; kuid tõsi on seegi, et teised jõud – nende sekka kuulusid lisaks välisriikidele ja erakapitalistidele ka muud riigivastased liikumised Vene Keisririigis – ei pruukinud tingimata mõelda nendes „pisiprovincslikes“ kategooriates, mis isegi Asti-sarnastele sotsiaaldemokraadile Eestiga seostuma kippusid.

Tüüpilised probleemid, mis ülestõusnuid kimbutasid – sh organisatsioonide ja võrgustike nõrkus, kommunikatsiooni aeglus, plaanide läbimõtlematus, omavahelised vastuolud, sügav ressursinappus – olid enam-vähem samasugused igal pool mujalgi. Selles mõttes võib Eesti revolutsionääride võitlust relvade saamise nimel käsitleda mikrokosmosena, mis peegeldas tsaaririigi revolutsioonilise ökosüsteemi kehva seisu tervikuna. Samuti pole põhjust pidada 1905. aasta Eestit kuidagi olemuslikult perifeersemaks piirkonnaks, kui põhja pool olevat Soomet või lõuna pool asuvat Lättit. Nagu allikad näitavad, polnud võimalus, et 1905. aastal oleks Eestisse jõudnud arvestatavas koguses Lääne-Euroopa päritolu relvi, kuigivõrd väiksem, kui võimalus, et samad relvad oleksid jõudnud lähiregioonis kuskile mujale. Muude relvahankimisviperuste kõrval näitab John Graftoni juhtum eriti ilmekalt, kuivõrd sõltuvad olid 1905. aasta revolutsioonilised liikumised keerukatest ja habrastest koostöövõrgustikest, mis ei pruukinud eesseisvate logistiliste väljakutsetega toime tulla isegi sellisel juhul, kui relvad olid juba ostetud ja laevadele laetud.

Eesti 1905. aasta relvade hankimise problemaatikal olid oma kohalikud, riiklikud ja rahvusvahelised mõõtmed. See asjaolu juhib laiemaltki tähelepanu vajadusele käsitleda 1905. aasta revolutsiooni Eestis mitte ainult lokaalse või isegi regionaalse fenomenina, vaid osana laiematest geopoliitilistest protsessidest, mille mõjujooned ulatusid kuni Jaapanini välja. Globaalset rahvusülest lähenemist aitab omakorda konkretiseerida mikroajalooline, kohalikul andmestikul ja egodokumentidel põhinev uurimistasand, mis lubab käsitleda ülestõusnute tegutsemisstrateegiaid ja nendega kaasnenud raskusi konkreetsete näidete varal. Lisaks asetub 1905. aastal relvade hankimise küsimus Eesti ajalookirjutuses

---

¹¹² Ohranka välisagentuuri juhataja Politseidepartemangu direktorile 02(15).09.1906. Hoover Institution Archives, Russia. Departament politsii. Zagraničnaia agentura (Paris) Okhrana records, Index No. XVII, Folder 4.

¹¹³ K. Ast Rumor, Aegade sadestus, lk 373.

veel vähe kõlapinda leidnud materiaalse ajaloo uurimise raamistikku, mis rõhutab taristu ja logistikaga seotud küsimuste olulisust poliitiliste ja ideoloogiliste eesmärkide saavutamisel.